

KRATAK OSVRT NA POVIJEST ŠUMA HRVATSKE I SLAVONIJE OD 1850. GODINE DO PRVOGA SVJETSKOG RATA

A BRIEF REVIEW OF HISTORY OF FORESTS AND WOODS IN CROATIA AND SLAVONIA, IN THE PERIOD FROM YEAR 1850 UNTIL THE WORLD WAR ONE

Prof. dr. sc. Mira Kolar-Dimitrijević

Red. sveuč. prof. u mirovini
Draškovićeva 23
HR, 10000 Zagreb
mira.kolar@zg.t-com.hr

Primljeno / Received: 7. 2. 2008.

Prihvaćeno / Accepted: 22. 10. 2008.

Rad ima dvije pozitivne recenzije

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

UDK/UDC: 94 (497.5) "1850/1914": 630*6

Sažetak

Šume su bile najveće hrvatsko blago u 18. i 19. stoljeću. One su bile i javno dobro (bonum publicum) koje se pomalo privatiziralo i većinom pretvaralo u druge kulture, a taj je proces dovršen tek krajem 20. stoljeća. Za gospodarski razvoj Hrvatske 19. stoljeće je ključno jer se tada stvara obrazac da je pola šuma državno, a pola privatno i općinsko. Bez poznavanja povijesti šuma ne može se razumjeti odakle se stvara kapital kojim plemstvo preživljava ili se novi poduzetnici, uglavnom strane narodnosti, bogate. Administrativna podjela Hrvatske, Slavonije i Dalmacije te zadržavanje sustava Vojne krajine do 1882. godine zakočili su normalni gospodarski razvoj Hrvatske i produžili vlasnička opterećenja koja su se odražavala na odnosima državnih šuma i šuma jedanaest imovnih općina, na odnosima gradova koji se bore za svoje šume s okolnim selima čiji stanovnici smatraju da su te šume njihove.

Pitanje šuma posve je neopravdano zapostavljeno u gospodarskoj povijesti Hrvatske, iako je bitno za razumijevanje povijesti Hrvatske i odnosa države prema njezinu gospodarskom razvoju. Cijela ta povijest protkana je dugotrajnom i žestokom borbom za šume, a to se produžilo i u politici trgovine i obrade drva, što nije predmet ovog rada.

Ključne riječi: Hrvatska, Slavonija, 19. stoljeće, državne, plemićke, općinske (seoske) i gradske šume

Key words: Croatia, Slavonia, 19th century, state, nobility, municipal (village) and town forests and woods.

Šume su od davnine bile najveće blago Hrvatske. One su bile javno dobro, dakle državno dobro, koje se pomalo privatiziralo, odnosno rasprodavalo. To je značilo i promjenu kulture pa su šume postajale oranice ili livade. U vrijeme kad nije bilo dobro uređenih putova i željeznice, drvo je uglavnom služilo za građu, ogrjev te izradu daščica potrebnih za izradu

bačvi za vino. Šume su bile i utočište, i sklonište i izvor raznolikih nematerijalnih bogatstava, ali upravo stoga treba na temelju pouka iz povijesti voditi računa o njihovoj budućnosti i održanju onoga što nam je ostalo.

Povijest šuma nije jednostavna. Velike šume imale su svoje ime i stanovnici u okolici živjeli su s tim šumama, iako nisu svi bili vlasnici. A vlasnici su mogli biti razni: država, plemstvo, gradovi, zemljišne zajednice, turopoljska općina, imovne općine, pojedinci. Svaka od tih šuma ima svoju povijest, posebnu, jedinstvenu i uglavnom neponovljivu. Svaka je šuma vrijedna pažnje. Pokušat ću to pokazati u ovom radu na nekoliko primjera iz druge polovice 19. stoljeća, pri čemu želim naglasiti da je povijest šuma i šumarstva iznimno bogata materija koja se, kao i povijest vodenica, ne može izložiti na nekoliko stranica. Dakako da u ovom prikazu izostaje šumarsko-tehnološki pristup u korist povijesnog. Povjesničar piše o šumi kao o živom biću, dok šumar procjenjuje starost šume, njezinu isplativost, eksploataciju i održavanje. Povijest šuma je duga i one su ugrađene višestruko u našu povijest od vremena borbe s Osmanlijama do vremena kada su služile kao skloništa i bolnice partizanima. Šume su bile najveće blago Hrvatske i njihovoj povijesti treba posvetiti najveću pažnju. Njihovu ljepotu i važnost prvi je odlično opisao književnik i šumar Josip Kozarac u svojoj iznimnoj priči »Slavonska šuma« (1888.).¹

Državne šume

Šume su do 1848. godine bile državne, plemićke i plemenitaške, crkvene i gradske. Oduvijek su smatrane blagom koje treba čuvati. U statutima primorskih gradova spominje se zabrana bezvlasnog sječenja šuma već u 13. stoljeću.² Za sjevernu Hrvatsku takve je odredbe donio Verbözhijev *Tripartitum opus iuris consuetudinarii in clytgarregni Hungarie* 1514. godine, koji je na hrvatski preveo Pergošić i izdao u tiskari u Nedelišću.³

Ratovi s Osmanlijama onemogućili su upravu nad šumama te je tek u vrijeme carice Marije Terezije njezinim urbarima precizirana uprava šuma.⁴ Urbar carice Marije Terezije iz 1755. godine već je i pravi šumarski red koji sadrži propise o iskorištavanju šuma. Državne su bile dobro održavane i uređivane po zakonima o šumama kojima je carica Marija Terezija posvećivala veliku pozornost. Po šumskim propisima Austrija je prednjačila u Europi.⁵ Austrijski Šumski zakon od 3. prosinca 1852. godine označio je velike promjene pri prijelazu iz feudalizma u novo građansko društvo gdje je cijelo poslovanje stavljeno na tržišnu osnovu.

¹ Josip KOZARAC, *Slavonska šuma*, Vinkovci, 2003. U pogovoru ove spomen-knjižice Katica Ćorkalo Jemrić ističe da je život Slavonaca nezamisliv bez hrastove šume, uz isticanje uporabne i gospodarske vrijednosti hrastova drva i žirova ploda (str. 25).

² Mirela SLUKAN-ALTIĆ, Vegetacijske karte i ostali kartografski izvori za proučavanje transformacije vegetacijskog pokrova s posebnim osvrtom na Velebit, *Historijski zbornik*, 2002., 53 - 64.

³ Pergošićevo djelo objavio je u Čakovcu dr. Zvonimir BARTOLIĆ.

⁴ O. PIŠKORIĆ, J. VUKELIĆ, Pregled povijesti hrvatskih šuma i šumarstva. U: *Šume u Hrvatskoj*, Zagreb, 1992., 272.

⁵ U Pruskoj je prve propise donio G.L. Hartig 1812., u Bavarskoj su doneseni 1819., u Francuskoj 1827., a u Rusiji 1837. (J. PARTAŠ, Koje su težnje šumskoga gospodarstva i kakvo je po tom uređenje poglavito državnih šuma srednjoeuropejskih, *Viestnik za gospodarstvo i šumarstvo*, 1889. - 1890., Križevci, str. 128 -139.

Pritom se vodilo računa o različitim dijelovima monarhije.⁶ Šume su se tim zakonom dijelile na državne kojima upravlja neposredno država, općinske koje su svojina općina ili gradova i privatne kojima su gospodarili pojedinci, zavodi i samostani. Ta podjela se ne može točno primijeniti zbog promjena vlasništva nad šumama i borbe za šume.⁷ U Beču je 20. prosinca 1853. godine održana izvanredna skupština Šumarskog društva cijele tadašnje austrijske carevine. Na tom je zasjedanju pročitana posebno izvještaj Šumarskog odsjeka banske vlade za Hrvatsku i Slavoniju, a posebno za Vojnu krajinu.⁸

Tadašnja Hrvatska i Slavonija imala je 315.000 četvornih kilometara, od čega je 20.000 četvornih kilometara bilo neplodnog zemljišta. Od preostale plodne zemlje od 295.000 četvornih kilometara, 127.000 četvornih kilometara ili 43 posto činile su šume. Te su šume bile iznimno vrijedne jer se u 92 posto radilo o tvrdom drvetu, a u samo osam posto o mekom (bor i jele). U ravnicama je dominirao hrast, u srednjem dijelu bukovina, a na brdima bor i jele. No, ima i cera, kestena, graba, javora, brijesta, breze, topole, smreke, vrbe i ljeskovine. Iz tih šuma dobivalo se godišnje 950.000 hvati tvrdog i 100.000 hvati mekog drva, a godišnji prihod po tom izvoru iznosio je 1,050.000 kruna, odnosno 7,200.000 forinti srebra. Ukupna vrijednost tih šuma iznosila je 120,000.000 forinti srebra. Na prostoru građanske Hrvatske i Slavonije živjelo je 850.000 stanovnika, od kojih su 171.000 bili vlasnici zemlje. To znači da je na svakog stanovnika otpadalo jedno i pol jutro šuma, a na svakog vlasnika 7,4 jutra, odnosno 1,22 hvati drva na svakog stanovnika, tj. 6,14 hvati drva na svakog vlasnika.

Vrlo je zanimljivo da je državi u civilnom dijelu pripadalo samo 10.000 četvornih kilometara šuma, a sve ostalo bilo je u vlasništvu velikaša, korporacija i mjesnih općina. No, Naputkom iz 1856. sa šumama se moralo gospodariti tako da su donosile »odgovarajuće kamate«, a dvije godine poslije doneseni su i propisi za procjenu pa su se po jedinstvenom kriteriju mogle iskazivati vrijednosti šuma. Zakon o šumama počeo se primjenjivati u civilnoj Hrvatskoj tek 1857., a u Vojnoj krajini 3. veljače 1860. godine.

Jelačićeva je vlada i prije provela popis šuma za tri županije u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, prema kojemu su te tri županije imale pod šumama 588.625 jutara, i to: Zagrebačka županija 309.847, Varaždinska 147.612, a Križevačka 131.165 jutara.⁹ Bilo je propisano da se uprava šuma mora povjeriti šumarskim stručnjacima. Tim je zakonom vijek hrastova skraćen jer je dopuštena sječa svih hrastova starijih od 140 godina.¹⁰

⁶ Politika »divide et impera« osjetila se i u šumama. Tako se šumama Dalmacije upravljalo prema drugačijim propisima od šuma Hrvatske i Slavonije, odnosno Vojne krajine. (Šime PERIČIĆ, Politika Austrije prema šumskom fondu Dalmacije od 1814. do 1848. godine, *Acta historico oeconomica lugoslaviae, (AHOI)*, vol. 10, Zagreb 1983., 63 - 70.

⁷ Bogdan STOJSAVLJEVIĆ, *Šuma i paša - u borbi sela u Hrvatskoj i Slavoniji poslije 1848.*, JAZU, Zagreb, 1961.

⁸ Rudolf HORVAT, Šume u Hrvatskoj g. 1853., *Hrvatsko gospodarstvo*, 40, 29. VI. 1941., str. 4. Taj je izvještaj očito podnio Imbro Ignjatijević Tkalac ministarstvu u Beču pa se on vjerojatno i nalazi u nekoj bečkoj arhivi. Rudolf Horvat ga je očito imao u rukama.

⁹ Ivan ERCEG, Šume kao objekt ekonomske politike i izvor za održavanje gospodarskog života, *AHOI*, vol. 10., str. 8.

¹⁰ To se nastavljalo i dalje te je 1926. određeno da se hrast posiječe kada ima 140 godina, a 1985. kada ima 120 godina; M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Utjecaj šuma hrasta lužnjaka na gospodarski život Hrvatske, U: *Retrospektiva i perspektiva gospodarenja šumama hrasta lužnjaka u Hrvatskoj*, Zagreb - Vinkovci, 2003., 261. Akademik Dušan Klepac specijalizirao se istraživanjem i njegovanjem hrastovih šuma (D. KLEPAC, Hrast lužnjak, U: *Retrospektiva...*, 23 - 32. S bibliografijom.

Godine 1866. načinjen je novi inventar šuma po županijama u cijeloj Hrvatskoj i Slavoniji te se vidi da je to područje imalo čak nešto više šuma nego Vojna krajina uoči razvojačenja (tablica 1).

TABLICA 1: Šume u Hrvatskoj i Slavoniji 1866. godine po županijama*

Županija	Površina županije u jutrima	Šuma		Postotak županije pod šumama
		jutara	čet. hvati	
Zagrebačka	770.900	313.901	289	40,72
Varaždinska	317.600	122.127	517	39,45
Križevačka	310.700	119.026	112	39,21
Riječka	281.200	149.178	93	33,07
Požeška	446.100	245.819	664	55,10
Virovitička	759.582	354.769		46,76
Srijemska	440.000	66.415		15,09
Ukupno	3,326.082	1,371.236	75	

*I. ERCEG, Šume kao objekt ekonomske politike... AHOI, 10, 1983, str. 11.

Problem šumskih stručnjaka pokušao se riješiti dovodenjem stranaca, ali su potrebe za stručnim kadrom zbog velikih površina pod šumama bile velike. Mojsije Baltić, Jelačićev prijatelj i član Namjesničkog vijeća, pokušao je osmisliti dugotrajniji gospodarski program za Hrvatsku i pritom ne zaboraviti šume. U posljednjem je trenutku i s velikim trudom uspio izboriti odobrenje za osnivanje ratarnice i Gospodarsko-šumarske škole 1860. godine. U ratarnici je uvijek bilo mnogo više učenika nego u Gospodarsko-šumarskoj školi. U školskoj godini 1888./1889. učenika u gospodarsko-šumarskom učilištu (za šumare i lugare) 56 učenika bilo je iz Hrvatske i Slavonije, pet učenika dolazilo je iz Dalmacije, tri iz Bugarske te po jedan iz Istre, Ugarske, Češke i Srbije.¹¹ Iako se sljedeće godine broj učenika šumara povećao na 71 jer su područja bivše Vojne krajine potraživala šumare te su ih i stipendirala, javljaju se sve češći zahtjevi da se šumarska nastava premjesti u Zagreb.¹² Naime, 1874. godine u Zagrebu je osnovano Šumarsko društvo, a 1876. pokrenut je i *Šumarski list* kao glasilo tog društva, pa se šumarska služba za cijelu Hrvatsku i Slavoniju počinje koncentrirati u Zagrebu.¹³ Godine 1895. šumarski odsjek iz Križevaca preseljen je u Zagreb gdje djeluje kao Šumarska akademija. Usprkos svim naporima šumarskih nastavnika, svršene učenike te akademije nisu htjele zapošljavati državne šumarice koje su preferirale stručnjake školovane u austrijskom Mariabrunnu pokraj Beča, Mađarskoj ili Češkoj, a koji su rado dolazili u Hrvatsku jer su ovdje bili cijenjeni i dobro plaćeni.¹⁴ Zgrade državnih šumarica najčešće

¹¹ Polazak u kr. gospodarskom i šumarskom učilištu i u ratarnici u šk. g. 1888./89., *Viestnik za gospodarstvo i šumarstvo 1888./89.*, str. 215.

¹² *Viestnik ... za 1889./90.*, str. 217. Fran Kesterčanek bio je od 1878. do 1899. profesor u križevačkom učilištu, a zatim je do 1915. predavao u Zagrebu na šumarskoj akademiji i zaslužan je za formiranje šumarstva na znanstvenoj osnovi.

¹³ Godine 1926. objavljena je luksuzna monografija *Pola stoljeća šumarstva 1876. - 1926.*, Zagreb, 1926., u kojoj su najistaknutiji šumari pisali o stanju šuma i povijesti. Mnogo podataka možemo dobiti iz rada *Povijest šumarstva Hrvatske 1846. - 1976. - Kroz stranice Šumarskog lista*, Zagreb, 1976. Izd. Saveza inženjera i tehničara šumarstva i drvne industrije Hrvatske.

¹⁴ U Mariabrunnu je sinove školovao i Filip Deutsch Maceljski koji je za svoje zasluge u prometu drvom dobio 1910. i barunat, jednako kao i baruni Gutmanni u Belišću.

su bile najljepše zgrade u sjedištima šumarija. Zbog dobrog čuvanja državne su šume bile nedodirljive, a oni koji su kažnjeni zbog šumskih šteta, često su uključivani u pošumljavanje. Šume su često davane u eksploataciju privatnicima koji su gradili i željezničke pruge i ceste kojima su dopremali posječeno drvo do pilana ili mjesta utovara za izvoz. Pri prodaji drva uvijek se jedan dio ulagao u obnovu državnih šuma koje su bile hrastove ili bukove. Tako je nastala i poznata šuma Repaš kod Đurđevca. Dražbe drva iz državnih šuma uvijek su bile velik događaj.

Prva Dalmatinsko-hrvatsko-slavonska izložba 1864. godine u Zagrebu spominje hrvatske šume kao »prostrane i krasne«. ¹⁵ Ta krasota privlačila je i poduzetnike pa se šume počinju sjeći i masovno izvoziti u inozemstvo, čime je nekim područjima nanesena nenadoknativa šteta.

Hrvatsko-ugarska nagodba u izvorniku iz 1868. godine spominje šume, i to u §. 8. u kojemu stoji: »...ako bi se radilo o prodaji državne imovine u zemljama i šumama, o tome se i Sabor kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije sasluhnuti ima, pa da se bez njegove privole prodaja takova izvest ne može«. Zemaljska vlada u Zagrebu 1871. donosi *Privremenu naredbu o upravi, gospodarenju i uživanju općinskih šuma u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji*. Iz te naredbe vidi se da su državne šume ostale pod nadležnošću Ministarstva poljodjelstva u Beču, odnosno poslije 1868. u Budimpešti te da je Zemaljska vlada imala nadležnost samo nad općinskim šumama. Željelo se, dakako, kontrolirati i veleposjedničke šume koje su omogućile prilagođavanje veleposjeda novim tržišnim odnosima i produljile trajanje tih veleposjeda. Međutim, država ne pušta iz ruku polovicu šuma Vojne krajine. Borba za šume obilježila je cijelo 19. stoljeće, a vodila se između Beča, Budimpešte i Vojne krajine, između Budimpešte i Zagreba te između raznovrsnih vlasnika šuma (općinske šume, šume zemljišnih zajednica, gradske i plemićke šume). Šume su bile ključni faktor u prestrukturiranju društva u moderno društvo. ¹⁶ Upravo zbog njihove vrijednosti borba za šume obilježila je 19. stoljeće tijekom kojega su u Hrvatskom saboru podnesene brojne interpelacije na temu segregacije i komasacije šuma. ¹⁷

¹⁵ *Katalog Prve dalmatinsko-hrvatsko-slavonske izložbe 1864.*, Zagreb 1864., 34 - 36.

¹⁶ Dušan KLEPAC, Hrvatsko šumarstvo u drugoj polovici XIX. stoljeća, Zbornik radova *Hrvatski ban Josip Šokčević*, Zagreb - Vinkovci, 2000., 179 - 212.

¹⁷ Zbog haraćenja šume Zemljišne zajednice Barilović izbili su nemiri 1906. godine (HDA, f. 78, kut. 1188. interp. 4-1906.i 26-1907.). Radi segregacije državnih šuma kod Bjelovara i Ivanića spor (HDA, f. 78, kut. 1188, interp. 9-1906). Živko Petrić interpelira u Saboru 1906. zato što je šumarski ured premješten iz Otočca u Sušak (HDA, f. 78, kut. 1188, inter. 20-1906). Zbog haraćenja šume zemljišne zajednice Velika pokraj Požege zatrpan je potok Veličanka pa je došlo do poplave (HDA, f. 78, kut. 1189, interp. 56-1906-1911. i ponovno kut. 1195, br. 24 od 13. I. 1914. kada Zatluka traži pošumljenje uz Veličanku). Ustvari, tu je bio posjed suca i kratkotrajnog bana Rakodczaya te se čini da su seljaci namjerno činili veliku štetu i u Rakodczayevu parku (Hda, f. 78, kut. 1195., int. 24 od 13. I. 1914.). Pravoužitnička prava isto su došla u kaotično stanje pa je zastupnik I. Abjanić 1907. godine tražio da se drvo dobiva na osnovi živih članova obitelji, a ne na osnovi mrtvih selišta (HDA, f. 78, kut. 1189, int. 84- 19. III: 1907.). Vodi se urbarska parnica zbog šume Gora pokraj Lobora koju je vlastelinstvo Lobor nepovlasno oduzelo 1880. godine (HDA, f. 78, kut. 1189, inter. 96 od 22. III. 1907.). Zbog neuredno provedene segregacije šuma u Vilić Selu pokraj Požege interpelira I. Zatluka 23. III. 1907. u Saboru (HDA, f. 78, kut. 1190., int. 105 - 1907.). Uoči Prvoga svjetskog rata dolazi do uzurpacije šumskog zemljišta od stanovnika Zdenaca, Slatinika i Matković Mele, koji nisu imali dovoljno šume, te su jedni zastupnici bili za vrlo stroge kazne dok su drugi predlagali da se uzurpacije bez odštete prepuste stanovništvu (Hda, f. 78, kut. 1195. interpelacija Dragutina Hrvoja b. 18 od 13. I. 1914.).

Sredinom 19. stoljeća civilna Hrvatska i Slavonija imala je nešto više šuma od Vojne krajine koja je prije počela provoditi plansku sječu. Prema službenoj procjeni, na području Hrvatske i Slavonije nakon sjedinjenja s Vojnom krajinom bilo je 2,666.265 jutara šuma ili 36 posto površine.¹⁸ Godine 1910. cijela je Hrvatska imala 2,480.881 jutar ili 33,56 posto teritorija pod šumama. Najviše je šuma bilo u Zagrebačkoj županiji (tablica 2).

Tablica 2.: Šume cjelokupne Hrvatske i Slavonije 1910. godine po županijama*

Županija	Sve šume - broj jutara	Površina županije pod šumama u postocima
Ličko-krbavska	424.440	39,34
Modruško-riječka	545.647	40,79
Zagrebačka	488.285	38,08
Varaždinska	139.557	31,39
Bjelovarsko-križevačka	308.891	35,23
Požeška	263.848	30,82
Virovitička	279.488	33,41
Srijemska	230.725	19,72
Ukupno	2,480.881	33,56

* I. ERCEG, n. dj., str. 12.

Međutim, kada se pogleda interpolacije Hrvatskog sabora od 1886. do 1914. godine, vidi se da se velik broj njih odnosi na šume i povrede Zakona o šumama. Do početka 1881. upravu državnih šuma vodilo je zajedničko Ministarstvo financija, a Naredbom br. 2971 od 27. lipnja 1881. državne šume trebale su se voditi u posebnim gruntovnim ulošcima. Godine 1906. razmišljalo se o prijenosu tih šuma na mađarski erar, što je izazvalo žestok otpor hrvatskih zastupnika u Saboru.¹⁹ Nadzor nad šumama imalo je Šumarsko ravnateljstvo u Zagrebu, ali radili su i Nadšumarski ured u Vinkovcima te Kraljevski šumarski ured u Otočcu, s time da je vrhovni nadzor imalo Ministarstvo za poljoprivredu. Od prodaje državnih šuma trebalo je 44 posto ići u korist autonomnog hrvatskog budžeta, ali to često nije provedeno. Šuma kao naslijeđeno bogatstvo bila je privlačna meta te su vođeni brojni i dugi sporovi između države i imovnih općina, ali još više između imovnih općina i gradova i trgovišta koja su oskudijevala šumom. Segregacije pašnjaka i šuma propisuje patent od 1857., ali je tek sada došlo do žestokih i dugih borbi za šume u kojima je plemstvo bilo konačni gubitnik, iako se u prvi tren činilo da dobiva bolje i kvalitetnije šume. Narod ih je omrznuo upravo zbog šuma, što je utjecalo na održanje plemstva u Hrvatskoj.

Nakon podjele šuma između imovnih općina i države u procesu spajanja Vojne krajine s civilnom Hrvatskom, država je svoje šume u Hrvatskoj i Slavoniji podredila upravi direkcija. Na području Slavonije takva je direkcija bila u Vinkovcima. U Bjelovaru je bila državna direkcija za šume šest kotara (Bjelovar, Koprivnica, Đurđevac, Čazma, Kutina i Križevci). U Petrinji je bilo sjedište varaždinske i banske šumske direkcije itd. No, sporovi mnogih seljaka

¹⁸ I. ERCEG, n. dj., str. 11.

¹⁹ Fran Novak interpelira 24. studenoga 1906. u Hrvatskom saboru (HDA, f. 78, kut. 1188 - interpelacije 6-1906).

s državnim šumama protegnuli su se do Prvoga svjetskog rata,²⁰ a početkom 1914. godine postavilo se i pitanje o prodanom drvu iz državnih šuma jer je dio od prodaje trebao biti uplaćen u autonomnu blagajnu.²¹

Godine 1894. donesen je zakon kojim se uređuje šumarsko-tehnička služba kod političke uprave u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji, a u Provedbenoj naredbi od 15. srpnja 1895. razrađene su šumarsko-upravne osnove za veće šume koje je Zemaljska vlada htjela imati pod svojom kontrolom. Šumarski odsjek u Odjelu za unutarnje poslove trebao je sa šumarima u županijama i kotarevima voditi brigu o hrvatskim šumama. Taj je odsjek imao i inspekcije koje su trebale kontrolirati sve šume osim državnih, pa je dr. Andrija Petračić, povjerenik za šume u vladi Narodnog vijeća Države SHS, u čitaonici Hrvatskog šumarskog društva 8. studenoga 1918. rekao: »*Primismo, gospodo, naše državne šume kao izgubljeno dijete na povratku na naše tople šumarske grudi. Čuvajmo ih i njegujmo ih, nama na diku, a domovini na korist.*»²² No, s centralizacijom države i ukidanjem vlade u Zagrebu hrvatske su šume došle pod nadležnost beogradskog Ministarstva šuma i ruda, što je omogućilo nevidenu pljačku i devastaciju hrvatskih šuma u korist pedesetak društava koja su se bavila njihovom eksploatacijom.

Šume imovnih općina kao nasljednik polovice šuma Vojne krajine

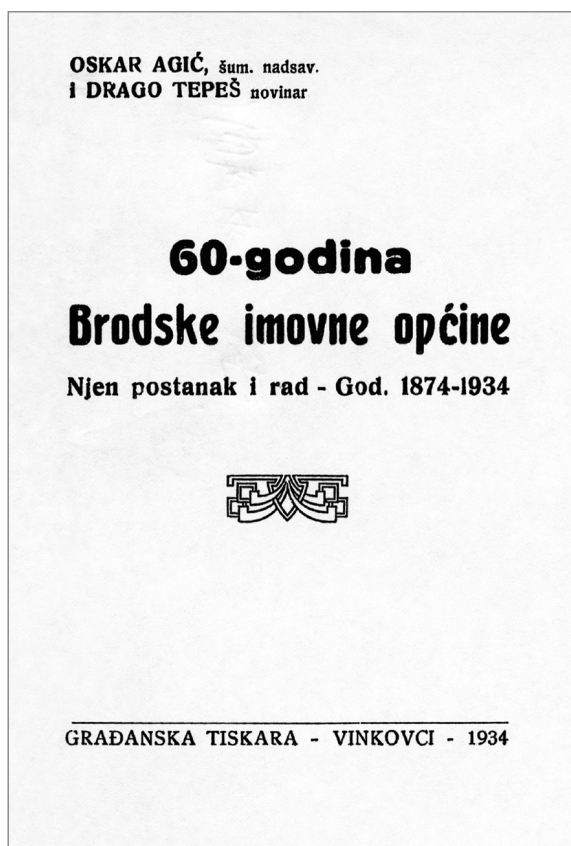
O šumama Vojne krajine vodilo se mnogo brige, ali je i njih zahvatila pojačana sječa. Smatra se da je 1750. pod šumama bilo 70 posto zemljišta u Slavoniji, 1850. godine 60 posto, 1914. samo 35 posto, a taj se postotak i dalje smanjivao.²³ Naime, poslije Karlovačkog mira 1702. osnovana Vojna krajina nije ograničavala krajišnike u korištenju šuma, nego im je obilno dopuštala da iz šuma koriste građevno i ogrjevno drvo, pašu i žirovinu. Sve to činila je u namjeri da se krajišnici što jače vežu uz bečki dvor koji je upravljao krajinama. Međutim, odnos prema šumama počeo se mijenjati. Država je isticala svoje vlasništvo, gledajući na krajišnike samo kao na uživaoce tih šuma. Šumama Vojne krajine upravljalo se

²⁰ Zastupnik Gjorgje Gjurić podnio je 1911. godine interpelaciju u Hrvatskom saboru zbog sporova na području Otočca (HDA, f. 78, kut. 1193., interpelacija 260-1911.).

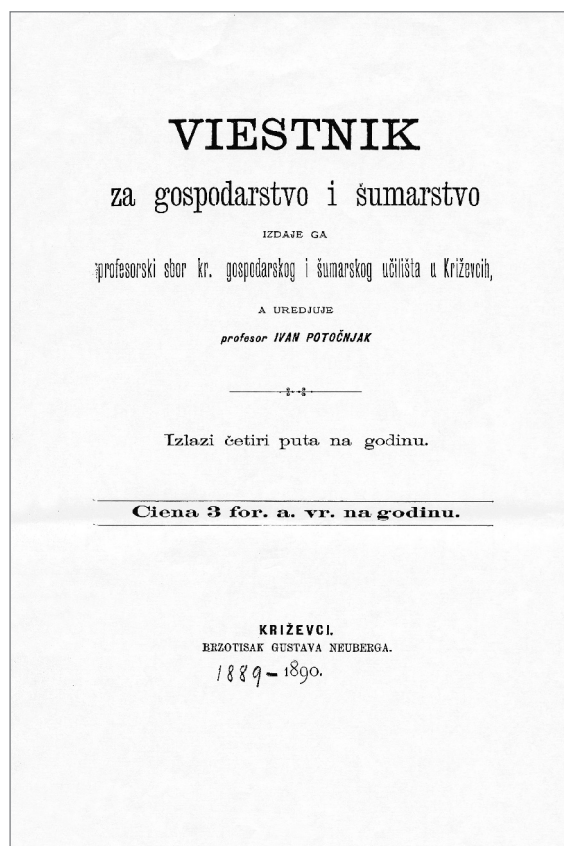
²¹ HDA, f. 78, kut. 1195., interpelacija Frana Novaka o novcu za državne šume br. 48 od 23. I. 1914. i Novakova interpelacija o garanciji graničarima da će imati za sva vremena pravo na trajno podmirenje svojih potreba na ogrjevnom i građevnom drvu besplatno, br. 86 od 13. II. 1914. godine. Na sjednici 13. veljače uključio se u raspravu o šumama i Stjepan Radić, upozoravajući na velike nepodopštine koje su se događale kod prodaje velikih šuma (HDA, f. 78, kut. 1195, int. 98 od 17. II. 1914.). Na sjednici Sabora 4. ožujka 1914. godine Toma Jalžabetić, zastupnik iz Đurđevca, napada upravu imovnih općina u Bjelovaru koje su prodale čak i svoje mlade šume te da se sada osjeća veliki nedostatak ogrjevnog drva (HDA, f. 78, kut. 1195, interpelacija br. 117 od 4. III. 1914.). Jednu od posljednjih interpelacija o šumama podnio je Dragutin Hrvoj koji je upozorio na pustošenje na Dilj-gori gdje su šume posječene i površine pretvorene u pašnjake ili oranice. Zbog toga je došlo do bujica pa su i plodna polja u okolini, primjerice Čašljavci koje je nekoć hranilo selo Ruševo, podlokana, a nitko o tome ne vodi brigu (HDA, f. 78, kut. 1196, inter. 169 od 31. III. 1914.). Prije kraja rata državne su šumarije monopolizirale promet drvom, pa je tako šumarija u Gospiću tražila od stanovništva da opskrbljuje stovarište šumarije radi izvoza (HDA, f. 78, kut. 1197, interp. Marka Djošena br. 293 od 3. III. 1917.).

²² HDA, f. Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba, kut. 15, zapisnik sjednice Odbora Narodnog vijeća od 8. XI. 1918. godine.

²³ Đuro RAUŠ, Šume Slavonije i Baranje od Matije Relkovića do danas. *Radovi Centra za organizaciju naučnoistraživačkog rada u Vinkovcima, JAZU, Zagreb 1973.*, 142.

Naslovnica knjige Oskara Agića i Drage Tepeša 60 godina Brodske imovne općine, Vinkovci, 1934.

Naslovnica Viestnika za gospodarstvo i šumarstvo, Križevci 1889. - 1890.

po zakonskoj uredbi iz 1769. godine, kojom je određeno da se trebaju njegovati i da hrast treba pustiti da raste slobodno 200 godina. Car Josip II. je 16. siječnja 1771. zatražio da se šume Slavonske, Varaždinske i Banatske krajine što bolje čuvaju, a 24. travnja 1787. dane su detaljne upute o radu s carskom šumom koja se mora stručno i pošteno voditi, svakih 14 dana pregledavati, a ogrjevno drvo sjeći samo od listopada do sredine siječnja, odnosno građevno do veljače. Bilo je zabranjeno rušenje novih stabala dok se ne pakupe iz šume izvaljena stabla, odnosno »leževina«. Graničar nije smio prodavati drvo koje je dobio u ime vojnog deputata »provincijalistima« i bile su predviđene stroge kazne za kršenje ovih propisa, kao i za podmetanje požara u šumama. Žirenje se dopuštalo samo za 15 svinja po kućnoj zadruzi. Te su naredbe ponovno potvrđene i ojačane 1807. godine. Oktobarskom diplomom Franje Josipa od 1850. krajišnici su postali vlasnici oranica i livada, ali ne i šuma koje su s razvojem prometnica sve više postajale tražena i vrijedna roba. Užici krajišnika sve su više ograničavani i konačno uređeni carskim Pravilnikom za šumsku službu od 3. veljače 1860. godine. Carska šuma bila je posebno carsko dobro. Ona je postala zatvoren gospodarski subjekt od kojega je dvor imao velike koristi. To se vidjelo i u Zakonu od 8. lipnja 1871. kada je Vojna krajina razvojačena i s tim u vezi otkupljena servitutna prava krajišnika u carskoj šumi. Ta je segregacija (otkup, podjela) krajiških šuma uzrok postanka imovnih općina

koje su trebale upravljati šumama dodijeljenima krajišnicama. Imovnim općinama pripala je polovica krajiških šuma, i to po novčanoj vrijednosti, a ne po površini. Dobro vođene šume vojnih krajina vrijedile su cijelo bogatstvo, a to je privuklo strane poduzetnike koji su nagrnuli na ta područja te je Europa, koja je naglo kročila putevima industrijalizacije koristeći se željezničkim prugama, potraživala drvo iz Hrvatske i Slavonije. Sustav Vojne krajine bio je pred kraj vojne uprave izgrađen do savršenstva. To se odnosilo i na šume koje su sve pripadale dvoru koji je njima upravljao. Budući da je zadržan uhodani sustav Vojne krajine i nakon odlaska Francuza 1813., u Petrinji je bilo sjedište uprave šuma (Banal Wald Direction) I. i II. banske pukovnije kojoj je na čelu bio Joseph Straube.²⁴ U Bjelovaru je bilo sjedište Varaždinske šumske direkcije. Godine 1826. Varaždinska i Banska direkcija su spojene te je od 1830. u Petrinji bilo sjedište ujedinjene Varaždinsko-banske šumarske direkcije kojoj je na čelo došao Wenzel Tereba. To je u znatnoj mjeri utjecalo na to da je Petrinja postala sjedište trgovine drva.²⁵ Isto takvo sjedište bilo je u Mitrovici u Srijemu. Mnogo se drva izvozilo iz zapadnog Srijema preko Vukovara Dunavom. Ondje je radilo i više brodogradilišta koja su izrađivala veoma tražene lađe, a Dunavom su otpremene i dužice za izradu bačava u milijunima komada jer je od 1830. do 1863. proizvodnja dužice uvećana pet puta, a izvoz drvene građe u Njemačku 25 puta.²⁶ Dakako, dobar dio tog kontingenta potječe iz plemićkih šuma koje se počinju masovno sjeći.

Vojna krajina je uoči razvojačenja raspolagala s 1,245.476 jutara šuma (tablica 3).

Tablica 3.: Šume na području krajiških pukovnija prije razvojačenja (oko 1866.)*

Pukovnija	Šuma		Postotak ukupne površine prekriven šumama
	u jutrima	u čhv.	
Lička	151.900	735	30,11
Otočka	234.880	1320	44,67
Ogulinska	176.504	571	38,37
Slunjska	46.543	1164	19,12
I. banska	49.364	1103	21,54
II. banska	72.563	677	28,74
Križevačka	96.276	250	30,76
Đurđevačka	111.217	1383	?
Gradiška	100.315	844	29,92
Brodsko	113.501	1234	29,64
Petrovaradinska	92.407	530	15,50
Ukupno	1,245.476	211	oko 30

* I. Erceg, Šume kao objekt ekonomske politike, AHOI, br. 10, 1983., str. 10.

²⁴ Ivica GOLEC, *Povijest grada Petrinje (1240. - 1592. - 1992.)*, Zagreb, 1993., 112. Prema *Militär-Schematismus, Wien, 1824.*, str. 412.

²⁵ I. GOLEC, *Povijest*, 112 (*Militärshematismus, Wien 1831.*, str. 242.).

²⁶ *Izvjestje trgovačke i obrtničke komore za Slavoniju*, Osijek, 1864., str. 41 - 43, 31, 20.

Zakonom o imovnim općinama u brv.-slav. vojnim krajinama od 8. lipnja 1873. osnovano je 11 imovnih općina koje su počele djelovati 1874. godine.²⁷ Podjelom 493.543 jutra ili 39,63 posto šuma pripalo je državi i očito se radilo o vrlo vrijednim šumama kada je izvršena takva podjela. Čak 751.932 jutra ili 60,37 posto pripalo je imovnim općinama koje su tek poslije 1874., odnosno 1882. počele s eksploatacijom svojih šuma, ali i s nabavom novih šuma te su čak povećale površinu pod šumama. Naime, podjela krajiških šuma izvršena je na brzinu i kod njihova se osnivanja nije vodilo računa o mnogim faktorima koji su bili potrebni da bi poslovanje imovnih općina bilo pozitivno i dugotrajno. Dvor je mislio da je darovanjem polovice šuma imovnim općinama bio vrlo velikodušan, pri čemu se nije vodilo računa o tome da su pravoužitnička prava posjedovale obitelji koje su se brojčano povećavale, pa je trebalo sve više drva i za ogrjev i za građu. Pravoužitnička prava imale su i crkvene općine, upravne općine, školske općine, krajiške zadruge te krajiške obitelji koje nisu bile u krajiškim zadrugama. Već poslije 1882. pravoužitnička prava su smanjivana. Ubrzo su krajišnici nekih imovnih općina počeli ulaziti i u državne šume jer je postalo očito da šume imovnih općina zbog pretjerane eksploatacije i lošeg vodstva propadaju, a državne šume, dobro vođene i upravljane, sve su vrednije i bolje te postaju izvor velikog bogatstva države. Zbog velikog broja stanovnika Križevačke i Đurđevačke pukovnije, tim je imovnim općinama pripalo 71.300 ha šuma, a državi samo 42.300 hektara, dakle nije izvršena podjela popola. To se nastojalo kompenzirati time što je od Petrovaradinske imovne općine izdvojeno 30.000 ha šuma u Krajiški investicijski fond iz kojega su se trebale graditi krajiške željezničke pruge i zadovoljavati druge društvene potrebe na području školstva i uprave.²⁸ Dozrela masa iz tih šuma izlagala se na prodaji i te su dražbe konkurirale dražbama drva iz šuma imovnih općina, pa su cijene često upravo zbog toga bile niske.

Znalo se da bečki dvor neće lako pustiti to golemo šumsko blago. To se i ostvarilo te je objavljeno da će u procesu razvojačenja Vojne krajine polovica šuma pripasti krajišnicima, a druga polovica će ostati državna. Zakonom od 8. lipnja 1873. godine osnovane su imovne općine na području pukovnija u rasformiranju. No, upravo zbog bogatih šuma koje su mogle davati kvalitetno drvo za izradu željezničkih pragova, odnosno gradnju željeznica, vojna je uprava odlučila okoristiti se tom činjenicom pa se proces razgraničenja šume između države i imovnih općina, od kojih je svakome pripala polovica, produljio do 1882. godine. Anton Mollinary, zapovjednik Krajiške zemaljske uprave, isticao je da se razvojačenje krajine produljuje zbog prilagođavanja njezina stanovništva novom sustavu. No, činjenica je da se od 1871. do 1881. godine masovno sjeklo zrelo drvo u šumama, i to uglavnom onima koje su poslije pripale imovnim općinama. Kako bi se osigurala neometana eksploatacija, u većini većih mjesta Vojne krajine maknuti su civilni načelnici te su imenovani vladini povjerenici koji su pomagali tu eksploataciju šuma u korist državnog erara i njezinih carskih oficira.

Upravo to vrijeme uoči razvojačenja je razdoblje najintenzivnije eksploatacije šuma. Drvo je u Europi bilo traženo, a željeznička pruga dosegula je 1862. Sisak, 1865. Karlovac te

²⁷ Nije formirana samo imovna općina na području Ličke pukovnije jer se krajišnici nisu složili s diobom šuma. (Oskar PIŠKORIĆ, Poseban doprinos šuma imovnih općina za općedruštvene potrebe, AHOI, vol. 10, 1983., str. 111.)

²⁸ Zanimljivo je da iz ove zaklade ništa nije dobila Podravina i da je Podravska pruga do Koprivnice dovršena 1912. godine sredstvima općina i županije.

1873. Rijeku. Područje bogato šumama bilo je preplavljeno trgovcima, nakupcima, kirijašima, pilanama i izrađivačima dužica za francuske bačve. To je bio izvor bogaćenja njemačkih časnika koji su marljivo sjekli drvo koje je prodavano u europske zemlje koje su brzim koracima kročile u industrijalizaciju i modernizaciju. Dakako, nešto je od tog dobitka ostajalo i na mjestu gdje su šume sječene, a narodu se obećavalo da će se sredstvima krajiških šuma sagraditi krajiška željeznica do mora, koja će povezivati Zemun s Jadranom. Od šuma Petrovaradinske pukovnije izdvojeno je u tu svrhu 30.000 hektara najboljih šuma.

Spajanje Vojne krajine s civilnom Hrvatskom dovršeno je za cijelu Hrvatsku i Slavoniju 1881. godine. Krajiške imovne općine osnovane su u svim pukovnijama gdje je bilo šuma, a cijelo gospodarenje tim općinama bilo je zasnovano na Šumskom zakonu od 8. lipnja 1871. i Napatku za provedbu čl. 4 *Zakona od 8. lipnja 1871. o otkupu šumskih služnosti odredjenoga uredjenja načina i mjere zajedničkog uživanja šuma i šumskog tla za pravoužitnike po pukovnijskih kotarib.* Postojala je obaveza da se svakoj pravoužitničkoj obitelji treba godišnje dati devet prostornih metara drva, no ubrzo se pokazalo da se to ne može ispuniti i da predračuni nisu valjano napravljeni pa su svađe oko prava na drvo trajale do Prvoga svjetskog rata.²⁹ Križevačka imovna općina imala je 44.445 ha šuma s ukupnom drvnom masom od 4,642.420 kubika drva u vrijednosti od 9,878.578 forinti, ali je problem bio to što šume nisu bile na jednome mjestu, nego je upravljanje s tih 129 šuma bilo vrlo komplicirano. Đurđevačka imovna općina stekla je 29.320 ha šuma s drvnom masom od 5,821.235 kubnih metara, ali i te su šume bile podijeljene na 232 manje. Na tom se području opaža manjak šuma u odnosu na broj stanovnika i 222 pravoužitnička sela. Obaveze su bile velike te je od 1874. do 1899. godine Đurđevačka imovna općina dala za javne obaveze 1,401.450 forinti. Naime, šume Đurđevačke pukovnije intenzivno su se sjekle jer se drvo lagano otpremalo Dravom do Barcsa ili Osijeka odakle je kao polusirovina ili u prerađenom stanju poslano u srednju Europu. Zbog toga je vrlo rano nastao problem ispunjavanja obaveza imovnih općina prema pravoužitnicima. Drva nije bilo dovoljno pa je Imovna općina đurđevačka sagradila ciglane u Ivanjskoj i u Graberju kako bi se kuće gradile od cigle, a ne od drva. Nakon neuspjele kupnje šuma od Inkeyevih u Rasinji otvorila je rudnik u Glogovcu za podmirenje pravoužitnika ogrjevom. No, 1910. Vinko Lovreković u Hrvatskom saboru podnosi interpelaciju, zauzimajući se za jednako pravo svih pravoužitnika na drvo, na što je dobio negativan odgovor, odnosno da se užici mogu davati prema veličini selišnog posjeda (cijelo selište, tri četvrtine, polovina, jedna četvrtina).³⁰ Drva nije bilo dovoljno, a stanje u opskrbi pogoršavao je porast broja stanovnika, ali i novi doseljenici.³¹ Radi pojeftinjenja poslovanja Đurđevačka i Križevačka imovna općina smjestile su upravu u Bjelovaru.³² Međutim, imovne su općine stalno poslovale s gubitkom jer nisu bile oslobođene

²⁹ Vinko Lovreković je Hrvatskom saboru još 16. siječnja 1914. podnio dvije interpelacije o svadama seljaka za drvo i ulasku u lovišta te naveo da su lugari čak ubili dvojicu seljaka u bjelovarskom kotaru, a jednog u lubbreškom. Zahtijevao je i strogu istragu (HDA, f. 78, kut. 1195., inter. 35 i 36 od 16. I. 1914.).

³⁰ HDA, f. 78, kut. 1192., interpelacija 188-1910.

³¹ HDA, f. 78, kut. 1193., interpelacija 245-8. II. 1911.

³² Imovna općina đurđevačka imala je pod šumarijom u Bjelovaru 24 lugarije, a pod šumarijom u Virju (Novigradu) 27 lugarija. Godine 1889. šumarstvo se reorganizira, pa se šumarija nalazi u Koprivnici, Novigradu i Rači, a virovska je preseljena u Đurđevac. Godine 1903. osnovane su šumarije u Grubišnom Polju i Pitomači te šumska uprava u Goli.

poreza na promet, što je dovelo do njihove likvidacije, odnosno do spajanja državnih šuma i šuma imovnih općina.

U Slavoniji su takvu ulogu dobili Vinkovci koji iz sjedišta ukinute Brodske regimente prerastaju u jako šumarsko upravno središte gdje je bilo sjedište i Brodske imovne općine i pomadarene Uprave državnih šuma.³³ Brodska imovna općina došla je u posjed šuma čija je vrijednost procijenjena na 75,000.000 guldena.³⁴ Imovne su općine došle u posjed golemih vrijednosti. Tako je šumski posjed Brodske imovne općine, koja je imala sjedište u Vinkovcima, imao 17 kotarskih šumarija, 33 kuće, palaču od 1908. godine itd. Šumski posjed tekao je linijom Save od Broda do Mitrovice, odnosno od Požege do Nove Gradiške. Sve pukovnije imale su šume pa su i imovne općine imale svoje šumarije koje su upravljale šumama. Upravljanje tim šumama bilo je silno komplicirano. Jedan je šumar uz pomoć četiri lugara upravljao s približno 10.000 jutara šumišta, a istodobno je zbog podjele krajiških zadruga pravoužitnika bilo sve više. U Češkoj je jedan šumar upravljao s 2000 jutara šume pa je očito upravljanje šumama bilo vrlo obvezujući posao.³⁵ Na području Otočke imovne općine trebalo je odrediti broj koza po mjestima, dok je na gospićkom i perušićkom području bilo zabranjeno držati koze jer nije bilo pašnjaka, a koze su mogle obrstiti šume i tako osloboditi bujice.³⁶ Radi uskrate prava drvarenja pravoužitnicima Brodske imovne općine podnesena je 2. siječnja 1914. interpelacija Miše Kutuzovića u Hrvatskom saboru.³⁷

Međutim, zbog raznih razloga imovnim se općinama nije dobro upravljalo i većina ih je bila pasivna te su postale problem državne kontrole. Konačno su šume imovnih općina 1942. godine spojene s državnim šumama. Odvojena grana opet se vratila u svoj stari tok.

³³ Prema segregaciji, ovlaštenici VII. krajiške brodske pukovnije dobili su 74.036 jutara šuma i šumskog zemljišta u procijenjenoj vrijednosti od tadašnjih 36,500.000 forinti u zlatu. (Oskar AGIĆ, Drago TEPEŠ, *60 godina Brodske imovne općine, 1874. - 1934.*, Vinkovci, 1934.) Vidi i: Miroslav SIĆ, Uloga šumskog gospodarstva u društveno-gospodarskom razvoju bosutske nizine krajem 19. i početkom 20. stoljeća te rad Zlatka VAJDE, Iz povijesti šumarstva Slavonije do početka 20. stoljeća, Simpozij *Sto godina znanstvenog i organiziranog pristupa šumarstvu jugoistočne Slavonije*, knj. 2., Centar za znanstveni rad JAZU u Vinkovcima, Zagreb, 1975.

³⁴ Zlatko VIRČ, Izvori za gospodarsku povijest na primjeru Brodske imovne općine u Vinkovcima, *Časopis za suvremenu povijest*, 33, 2001., br. 3., 853 - 856. Sažetak ovog rada izložen je na Ekonomskoj sekciji Prvog kongresa hrvatskih povjesničara u Zagrebu. Z. Virč je godinama proučavao građu Brodske imovne općine koja se čuva u Vinkovcima. Vidi i: Oskar AGIĆ, Drago TEPEŠ, *60 godina Brodske imovne općine. Njen postanak i rad. God. 1874. - 1934.*, Vinkovci, 1934.; O. AGIĆ, *Pravoužitničko pravo krajišnika*, Vinkovci, 1925. O pravoužitničkim pravima članke su objavljivali Andrija Borošić u *Šumarskom listu* 1904. te Petar Manojlović 1910. godine.

³⁵ Očuvan je odgovor upravitelja bjelovarske šumarije od 1. ožujka 1907. na napade Ivana Zatluka 22. veljače 1907. o lošem upravljanju šumama imovnih općina. Upravitelj je dao i odgovor na napade na Betleheima. (HDA, f. 78, kut. 1188. - inter. 41 - 1906-1911 i 209 od 1907.). On opisuje da lugar »... mora 1000 - 2000 a i više jutara šume obilaziti svaki dan po danu i po noći, boriti se obično s najgorim ljudima jer ovi i najveće štete počinjaju, a u zimsko doba isto tako kad se svaki sakriva pred studeni, izlaže lugar svoj život hodajući sam po šumah i lugovih, nosi odgovornost za tuđe i javno dobro, a sve to uz vrlo kukavnu odštetu«. Ovaj izvještaj je najbolji prikaz stanja šuma na području imovnih općina. Problema je bilo s bujicama i utjerivanjem svinja u državne šume.

³⁶ HDA, f. 78, kut. 1192, interpelacija Jerka Pavelića o kozama u ličkim šumama, br. 186-1910.

³⁷ HDA, f. 78, kut. 1195, interpelacija 1 - 1. I. 1914. Slične interpelacije podnio je Stipe Vučetić za Otočku i Ogulinsku imovnu općinu (HDA, f. 78, kut. 1195., interpelacija br. 3 od 30. XII. 1913.).

Veleposjedničke šume

Šuma je bila sastavni dio svakog plemićkog veleposjeda u Hrvatskoj. No, njih je bilo i najlakše unovčiti. Te su se šume neplanski pustošile radi dobivanja potaše koja je bila potrebna za izradu stakla.³⁸ Zbog tanina potrebnog kožarama stradavale su hrastove šume. Međutim, šume su bile spas veleposjednicima u kriznim vremenima, osobito kada je donekle ureden promet sa srednjom Europom te se drvo moglo lako izvoziti.

Velik dio šuma pripadao je veleposjedima. Grof Batthyany imao je 6629 jutara šuma, barun Ferdinand Inkey u Rasinji 6018 jutara, grof Drašković u Bukovcu 2547 jutara, a Pavle Rauch u Martijancu 1666 jutara. Te su šume služile za prodaju drva i kao lovišta, a bile su sastavni dio veleposjeda. Šume u provincijalu su svuda bile opterećene servitutima (služnošću), uz davanje paše i žirovine okolnim seljacima (bivšim kmetovima), pa je ta dvojnost korištenja dovela do nezakonitih manipulacija koje su štetele šumama, usprkos određenom nadzoru i kontroli. Uprave šuma bile su u rukama ljudi koji nisu bili vješti šumarstvu, a stručnog šumarskog kadra bilo je malo. Osim toga, šumari u sukobljavanju s onima koji su navaljivali na šume nisu mogli to blago zaštititi.

Novi dvori Josipa Jelačića, koje je ban kupio 23. lipnja 1851. godine za 175.000 forinti od grofa Aleksandra Erdödyja, obuhvaćali su 550 jutara oranica i 597 jutara ostalog zemljišta, uglavnom šuma. Od 1912. do 1918. godine prodana su 153 jutara šuma, a kada je dobru zbog agrarne reforme zaprijetila potpuna propast, grofica Anka Jelačić osnovala je zakladu u koju je uključila 504 jutara zemlje, zadržavši doživotno uživanje. Nakon njezine smrti 20. studenoga 1934. godine dobro je još uvijek imalo 600 jutara šume, što znači da je obitelj Jelačić kupovala šume, čime je, dakako, seljaštvo ostajalo bez njih.³⁹

Za razliku od grofice Anke Jelačić koja je posjed nastojala spasiti stvaranjem zaklade, većina veleposjednika spašavala je svoje posjede prodajom i eksploatacijom šuma. No, to su mogli samo veliki posjedi u Slavoniji, koji su imali goleme površine pod kvalitetnim drvetom. Takav je bio posjed obitelj Prandau u Valpovu, koji nakon smrti Gustava Prandaua 1884. godine prelazi u vlasništvo Rudolfa Normanna-Ehrenfelsa. Godine 1880. upravitelj šumarije valpovačkog veleposjeda bio je Anton Urban koji je imao deset šumarskih službenika.⁴⁰ Drvo se ponajviše prodavalo osječkom veletrgovcu Lorenzu Jägeru, ali se oko 1884. pojavljuje tvrtka S. H. Gutmann iz Velike Kaniže, a deset godina poslije glavni je kupac postala francuska tvrtka Sociéte d'Importation de Chêne. Ta je tvrtka 1896. kupila od Normana drvo za 7,850.000 forinti, a 1907. sklopljen je novi kupoprodajni ugovor za 2,800.000 kruna. Poslije je drvo kupovala Neuschloszova Našička tvornica tanina i paropila d.d. Do Drugoga

³⁸ Vojno ministarstvo u Beču je 1837. godine dopustilo na području Brodske pukovnije izradu 33.700 centi potaše, čime je u vojnu blagajnu u Vinkovcima ušlo 46.000 forinti. (Rudolf BIČANIĆ, *Doba manufakture u Hrvatskoj i Slavoniji (1750. - 1860.)*, Zagreb, 1951., 108.)

³⁹ Stjepan LALJAK, *Novi dvori*, Zaprešić, 1991.; M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, *Novodvorsko imanje, grofica Anka Jelačić i agrarna reforma*, *Zaprešićki zbornik 1999.*, Zaprešić 2000., 40 - 49.

⁴⁰ Igor KARAMAN, *Valpovačko vlastelinstvo. Ekonomsko-historijska analiza*, Zagreb, 1961., 82, 86 - 87, 97 - 98. Prihod od šumarije u Valpovu iznosio je 1880. godine 460.000 forinti, odnosno od 1876. do 1880. godine 1,652.290 kruna. Prihodi šumarije potjecali su od prodaje drva na panju, ali se drvo prodavalo i kao građevno te kao drvo na hvate. Osim toga, prodavalo se i pravo za ulazak svinja na žirenje u Normannove šume.

svjetskog rata šume nestaju, ali valpovačko dobro preživljava samo prodajom drva. Slično je bilo i s drugim veleposjedima, s time da se grade velike pilane koje se preseljavaju nakon što su šume posječene.

Za razliku od slavonskih veleposjeda, plemstvo u Hrvatskom zagorju nije imalo tako velike šume i one su rasprodane već prvih godina nakon Prvoga svjetskog rata ako su bile pogodne za eksploataciju.⁴¹ U to su vrijeme prodane i šume Festetića u Međimurju, a tvrtka Slavonija ostvarila je golem prihod.⁴²

Šume zemljišnih zajednica

Šume zemljišnih zajednica nastale su u procesu segregacije šuma s plemstvom u drugoj polovici 19. stoljeća u sjeverozapadnoj Hrvatskoj. Međutim, zbog brojnosti stanovništva koje je zahtijevalo drvo za ogrjev i građu, te zajednice, slabo vođene, bile su u stalnim problemima. Plemstvu su, dakako, pripale bolje šume i pašnjaci, a zbog pretjerane eksploatacije zemljišne zajednice nisu mogle voditi dobru upravu. Država je nastojala kontrolirati rad uprava zemljišnih zajednica, ali to je često zbog haraćenja šuma dovelo do raspuštanja njihovih uprava i imenovanja povjerenika, a zatim i do likvidacije.

Crkvene šume

Tijekom stoljeća Crkva je postala vlasnik velikih šuma. Velike šume imali su kaptoli i biskupije. Đakovački biskup Josip Juraj Strossmayer bio je izvrstan gospodar koji je znao iskoristiti veliku potražnju Europe za kvalitetnim hrastom slavonskih šuma, sklapajući ugovore o prodaji zemlje doseljenim seljacima iz njemačkih zemalja ili Češke, koji su tu zemlju mogli koristiti nakon što posijeku šume u korist Biskupije. Od 1870. do 1900. godine vrijednost hrastovine u Slavoniji je više nego udvostručena, a Strossmayer je, reklamirajući svoje drvo kao prvorazredno, postizao izvrsne cijene na europskom tržištu.⁴³ Strossmayer je tako ostvarivao prihod koji je koristio za kulturne svrhe. Zahvaljujući tim donacijama, osnovani su i sagrađeni Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Galerija te akademije, Hrvatsko narodno kazalište i mnoge druge kulturne institucije u Hrvatskoj. Gotovo da nije bilo niti jedne vrijedne narodne kulturne ustanove kojoj đakovački biskup nije darovao novac stečen prodajom šuma.

⁴¹ Obitelj Deutsch Maceljski imala je velike pilane koje su se bavile tom eksploatacijom.

⁴² M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Sudbina Festetićevih posjeda u Hrvatskoj poslije Prvoga svjetskog rata, *Historijski zbornik*, XVI. - XVII., 2003./2004., 19 - 38.

⁴³ *Izješće Trgovačko-obrtničke komore u Osijeku o razvoju narodnog gospodarstva na području Trgovačko-obrtničke komore za Slavoniju u Osijeku tečajem godine 1900.*, Osijek 1901., 24.; M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Utjecaj šuma hrasta lužnjaka na gospodarski život Hrvatske, *Retrospektiva i perspektiva gospodarenja šumama hrasta lužnjaka u Hrvatskoj*, Zagreb - Vinkovci, 2003., 260 - 269.

Turopoljska šuma kao šuma Plemenite općine Turopolje

Turopoljske šume spominju se kao »veliki lug« još 1217. godine. Međutim, oko vlasnosti i eksploatacije tih šuma Turopoljci su vodili brojne sukobe sa svojim susjedima. Turopoljske šume bile su ili zajednički posjed cijele Plemenite općine turopoljske ili posjed pojedinih sućija (sela), a nešto je šuma bilo i u privatnom vlasništvu pojedinih obitelji. Zbog toga su se i unutar Turopolja vodili brojni sukobi. Drvo su koristili za gradnju kuća i ogrjev, u šume su tjerali svinje na žirenje, a Turopoljska je općina dobivala i novac za prodano drvo. Zbog svega toga turopoljske šume nisu bile samo izvor opstanka, nego i bogatstva. Turopoljci su imali toliko šuma da su drva davali i okolnim vlastelinima. Međutim, bili su svjesni vrijednosti i važnosti svojih šuma, pa su imali posebne službe koje su se brinule za njih. Te su službe birali na turopoljskim spravišćima pa od 1571. imamo sačuvane zapisnike o načinu čuvanja i korištenja šuma. Kazne za oštećivanje šume bile su doista stroge, a za žirenje se plaćao određen doprinos. Svake se godine sastajala žirna komisija (komešija) koja je još i u prvoj polovici 20. stoljeća u Velikoj Gorici određivala vrijeme i kvotu ulaska svinja u šumu, a to je zatim zapisivano u odlukama »malog spravišća«, tj. u »congreatiunculima«.

Međutim, hrastove turopoljske šume postale su ugrožene poslije Bečkog kongresa kada je došlo do prve novčane krize te je trebalo prihode stvoriti prodajom hrastovih stabala. Najveća prodaja hrastovih stabala na panju zabilježena je 1828. godine kada je Plemenita općina Turopolje prodala Zagrebu veći broj hrastovih stabala po cijeni od osam forinti za komad.

Plemenita općina turopoljska usvojila je na spravišću 1. kolovoza 1826. godine prvu osnovu s pravilima uživanja i pošumljenja. Bilo je određeno da se prazni prostori moraju pošumiti. Također je određeno da će se stabla za gradnju doznačivati od 1. studenoga do 19. ožujka, a u drugo vrijeme samo u krajnjoj nuždi. Mrtva stabla izvažat će se iz šume samo uz dozvolu lugara (inspektora) kojega je odredila Turopoljska općina, a pravo prodaje sasušanih stabala ima samo blagajnik. Također je određeno da se odmah moraju posaditi žirovi u gaju Vučjak. Ta je osnova važila sve do 1874. godine. Tada je Zemaljska vlada preuzela kontrolu nad šumama i zatražila da Općina postavi posebnog šumara. Prvi takav šumar bio je Vatroslav Makovička, prije šumar topolovačkog vlastelinstva u Sisku, koji je imao kontrolu nad svim turopoljskim šumama. Tada se počelo turopoljskim šumama upravljati po osnovama modernoga gospodarstva. Izrađena je nova osnova koju je vlada potvrdila 7. siječnja 1876. godine. Već 23. kolovoza 1876. vlada je odobrila prodaju šume Kozjak za 74.800 forinti te je svaka plemenska kurija dobila 84 forinte, a 20.000 forinti je stavljeno u zajedničku blagajnu za podmirenje upravnih troškova. Uskoro je vlada dopustila da se posijeku prezrela i prastara stabla te je tada posječeno 14.500 stabala, što je izazvalo nezadovoljstvo bivših kmetova koji su smatrali da i oni imaju pravo sudjelovati u podjeli dobitka. To je, pak, oživilo pitanje segregacije (podjele šuma između plemstva i seljaka), pokrenute još 1857. godine te je 1886. segregacija dovršena. Operat za ovu segregaciju izradio je dr. Nikola Tomašić, poslije ban, koji je u to vrijeme radio u odvjetničkoj kancelariji Nikole Krešića. Turopoljski su kmetovi tom segregacijom dobili sedam jutara šume po selištu kao nadoknadu za pašu i drvvariju, a

prestalo je i davanje svake desete svinje dvanaestorici »assesores porcari« te su sada i lugari dobivali nagrade u novcu.

Nakon završetka duge parnice za segregaciju Turopoljska je općina sve do 1892. godine tražila dozvolu za prodaju novih 14.500 hrastovih stabala. Prodajom je dobiveno 350.500 forinti i polovica tog iznosa je podijeljena ovlaštenicima, a druga je polovica trebala ostati u općinskoj blagajni. Međutim, zbog brojnih zaduženih ovlaštenika odlučeno je da se 100.000 forinti posudi zaduženim ovlaštenicima uz pet posto kamata.

U želji da unovče već dozrele šume, 17. lipnja sastavljena je nova osnova, ali su pilane odbijale dio sječe te je u srpnju 1898. dogovorena s francuskim društvom Société importation di cheine prodaja cijele turopoljske šume za 1,162.185 forinti i 60 novčića, s time da se sječa mora izvršiti tijekom deset godina. U dva navrata ovlaštenici su dobili po 98.556 forinti, a za ostatak su nabavljeni vrijednosni papiri. Zemaljska je vlada odobrila prodaju, ali je odredila da Općina može samostalno gospodariti samo s 21,4 posto prodajnog iznosa, a ostalo se trebalo voditi kao nepotrošena šumska glavica.

Ta prodaja i Zakon o šumama od 1. svibnja 1895. godine utjecali su na poslovanje Turopoljske općine. Primjenom Zakona o zemljišnim zajednicama, za 12.000 forinti uređena je pol. općina Turopolje, a za prvog župana Turopoljske općine izabran je na deset godina dr. Ljudevit pl. Josipović koji je na temelju osnove mogao upravljati svim investicijama šumskog fonda. Josipović je mnogo učinio za Plemenitu općinu Turopolje. Unaprijeđeno je marvogojstvo te su uređene preostale šume, ali i gospodarske i kulturne institucije. Lugari su nastanjeni u četiri lugarnice i oni su morali čuvati i paziti da se očuva postojeće bogatstvo. Tako je bilo do 1918. godine.⁴⁴

Gradske šume

Hrvatska je bogata gradovima i oni su bili samostalne gospodarske jedinice. Gradovi su trebali imati značajniji imetak kako bi mogli zadovoljavati potrebe svojih građana, a glavni izvor novca bile su šume. Grad Bjelovar imao je 1893. godine 439 jutara šume, 239 jutara livada i deset jutara oranica.⁴⁵ Na primjerima Koprivnice i Petrinje prikazat ću borbu tih gradova za njihove šume.

Šuma grada Koprivnice

Svi su gradovi u Hrvatskoj još od srednjeg vijeka težili tome da imaju u svojem vlasništvu šume iz kojih su dobivali građu za gradnju i drva za ogrjev. Gradovi koji nisu imali šumu, imali su velikih problema. Slobodni i kraljevski grad Koprivnica imao je u ranom srednjovjekovlju oko 830 jutara šume, a kralj Matijaš Korvin izdao je 1423. godine povelju da koprivnički

⁴⁴ Emil pl. LASZOWSKI, Turopoljske šume, *Zagrebački list*, 307, Uskrs, 1940., str. 20 - 21.

⁴⁵ HDA, fond 79, Unut. odjel Zemaljske vlade, kut. 1081. 3-9. - Proračun za grad Bjelovar za 1893. godinu.

građani mogu sjeći šume Kamengrada. Od velikih srednjovjekovnih šuma koprivničkog prostora koje su izrasle u vrijeme osmanskih osvajanja, počinje u 18. stoljeću obratni proces smanjivanja šumske mase. Šume u okolici Koprivnice počele su se sjeći vjerojatno još u 17. stoljeću, što dokazuju brojni toponimi vezani uz drveće. Iz sigurnosnih razloga tvrda koprivničke natkapetanije nije bila okružena šumama. No, Baltazar Adam Krčelić spominje da su tijekom razgraničenja provincijala i Vojne krajine 1765. na području Koprivnice, koji je bio na graničnoj crti, Vojnoj krajini pripale brojne šume te ih i poimenično spominje. Zapadno od grada nalazile su se šume Crna gora, Kaznetina, Kozarice i Szarviczk, a istočno od Koprivnice Šalovica, Miholjansko polje i Pašćine. Sjeverno od grada šume su bile izložene krčenju već u 17. stoljeću⁴⁶ i do danas gotovo da nije ostalo traga od njih. Jedna od najvećih i za građane Koprivnice najvažnijih šuma bila je tri kilometra udaljena Šalovica.⁴⁷ Ona je od davnine pripadala Koprivnici kao slobodnom kraljevskom gradu i zahvaljujući Rudolfu Horvatu, ušla je u povijest kao primjer sukoba između građana jednoga grada i krajišnika. Naime, četiri kilometra sjeverno od te šume nastalo je selo Peteranec koje je do 1871. godine bilo sjedište satnije i koje je pripadalo Đurđevačkoj pukovnji. Ta je satnija obuhvaćala sela Drnje, Sigetec, Hlebine, Golu i Gotalovo. Stanovnici Peteranca kupovali su zemljišta od koprivničkih građana u neposrednoj blizini Šalovice te su počeli sjeći drva u ovoj šumi jednako kao i građani Koprivnice. Tijekom prve polovice 18. stoljeća Šalovica je gotovo opustošena i tek tada su se građani Koprivnice sjetili da šuma pripada njima te su zabranili sječju drva u Šalovici i postavili straže. Međutim, Peterančani nisu poštovali tu zabranu kada su trebali drva, pa su uz podršku vojnih vlasti nastavili sjeći drva. Razvio se sukob koji je trajao više od 50 godina. Obje strane nisu zazirale od fizičke sile pa su u rješavanje tog sukoba bile upletene krajiške vlasti u Varaždinu, ali i županijska vlast u Križevcima. Vodile su se dugotrajne istrage i slučaj su razmatrala i mješovita povjerenstva. Tek je 1749. godine stanovnicima Peteranca zabranjeno sjeći drva u Šalovici, a za prekršaj bi uhvaćeni morao odgovarati pred zapovjednikom koprivničke tvrde i u prisutnosti koprivničkih građana. Sa Šalovicom je bilo problema još i 1905. godine. U šumi Žirovnjak na Šalovici posječeni su mladi hrastići, a lugar Imovne općine, Gjuro Betlehem, bančio je i nije obavljao svoj posao kako treba. Bolto Jadanić iz Peteranca tražio je u Kotarskoj šumariji u Koprivnici 21. veljače 1905. godine da se Betlehema najstrože kazni.⁴⁸ Od tog vremena Koprivničanci znaju cijeniti svoje šume.

Šumsko je drvo bilo znak slobode te od prvih proslava 1. svibnja 1890. godine zagrebački radnici na taj praznik odlaze na Medvednicu. Slično je bilo i u Koprivnici. Rudolf Horvat u »Uspomenama iz moje mladosti« opisuje svakogodišnji izlet školske djece u svibnju u šumu pod imenom »Majalis« gdje su djeca pod nadzorom učitelja i učiteljica izvodila razne

⁴⁶ Hrvoje PETRIĆ, *Koprivnica u 17. stoljeću. Okoliš, demografske, društvene i gospodarske promjene u pograničnom gradu, Samobor, 2005.*, 47, 49.

⁴⁷ Rudolf HORVAT, *Borba za šumu Šalovicu god. 1749. U: Povijest slob i kr. grada Koprivnice*, Koprivnica, 1943. (reprint 1991.), 232 - 237. Objavljeno prvi put 1910. godine pod nazivom *Nasilje koprivničkog kapetana Friedricha Menspergha, Narodne novine*, 1910., br. 185. - Prilog i ponovno 1915. u *Mjesečniku pravničkog društva, XLI/1915.*, str. 379. Horvat je taj rad izradio na temelju izvora očuvanih u knjizi *Gravamina tam communia quam personalia liberae et regiae civitatis Kapronczensis contra statum militarem inclyti generalatus Varasdiensis* (Nacionalna i sveučilišna biblioteka u Zagrebu) i očito je na njega bio vrlo ponosan.

⁴⁸ HD, fond. 78, kut. 1188. Interpelacija Ivana Zatluka 41-1907. i kut. 1189., int. 103 - 1907.

igre, pjevale su se rodoljubne pjesme, pekli odojci, a djevojčice ukrašavale stol za kojim su objedovali učitelji, učiteljice i »gospoda iz magistrata«. ⁴⁹ Taj se običaj, koji je ujedno bio i simbol slobode, zadržao u Koprivnici do 1941., iako je od bogatih šuma Koprivnice ostao samo tužan ostatak. Još 28. studenoga 1889. godine Franjo Kušević izvještava Zemaljsku vladu da Koprivnica ima veliki imetak u šumama te da ima malo gradova koji bi se nalazili u tako »sretnih okolnostih«. Tim se imetkom može učiniti mnogo korisnih stvari, a šuma svake godine daje prihod od 8000 forinti. ⁵⁰ Međutim, gradski povjerenik Koloman pl. Matačić prodao je 1892. godine šumu za 139.000 forinti. Tim su novcem porušeni stari nasipi i zatrpane grabe kod župne crkve te je ureden park sa šetalištem na kojemu su bili posadeni javori. ⁵¹ No, uskoro se sječa šuma osvetila gradu jer je postao otvoren ciklonima i prvi je već 24. ožujka 1913. opustošio grad te iskrivio križeve na crkvenim tornjevima. Šuma je prije štitila grad od ciklona.

Šume grada Petrinje

Sukobi krajiških vlasti i stanovnika Petrinje trajali su od 1753. godine, odnosno od vremena kada je Petrinja izdvojena iz Varaždinskoga generalata i uvrštena u Bansku krajinu. Petrinjci su tada već tri godine posjedovali šumu u blizini sela Taborište i šumu Plandište nedaleko od Hrastovice. Vojne vlasti negirale su Petrinjcima vlasnost nad tim šumama, koje se sve češće nazivaju Kotari, i tako se razvio jedan iznimno dug i oštar spor koji je završen tek 1863. godine. ⁵²

Međutim, Petrinja je 8. rujna 1873. predana u ruke nevojničkih gradonačelnika, a prvi gradonačelnik Petrinje 1871. bio je trgovac Gajo Dizdar. Petrinja se počela gospodarski uspješno razvijati zahvaljujući tvrtki Gavrilović koja 1827. dobiva industrijske karakteristike. Mnogi su Petrinjci i Glinjani bili pomagači bana Josipa Jelačića. Među takvima treba spomenuti Joku, ali i Mojsija Baltića. Osobito mjesto zauzima Stjepan Pejaković koji je od 1848. do 1865. djelovao zajedno s Mažuranićem pri Hrvatskoj dvorskoj kancelariji, a od 1865. do 1870. u Ratnom vojnom ministarstvu. No, u vrijeme njegova nasljednika Miroslava Ebnera dolazi do svađe s vojnim vlastima zbog vlasništva nad šumom Kotari. Očuvan je izvještaj petrinjskog nadšumara Druge banske imovne općine Vinka Benaka koji je u srpnju 1888. preuzeo petrinjsku nadšumariju. On je za 14. godišnju glavnu skupštinu Hrvatskoga šumarskog društva, koja je održana u Petrinji 1890., izradio osnovu za gospodarenje u šumi Kotar temeljem koje se može rekonstruirati povijest te šume. ⁵³ Kotar je bila velika šuma

⁴⁹ Rudolf HORVAT, Uspomene iz moje mladosti, *Podravski zbornik*, 1997., str. 27.

⁵⁰ HDA, fond 79, kut. 933, - 3-10 15149/1891 - Koprivnica.

⁵¹ R. HORVAT, *Poviest slob. i kr. grada Koprivnice*, Koprivnica, 1991., 23. Gradski šumar bio je do 1907. godine Julio Golner, a zatim Viktor Bönel.

⁵² Ivica GOLEC, *Vojni komunitet Petrinja kao gospodarsko i prosvjetno kulturno središte Banske krajine (1777. - 1871.)*, *Sisak 1999.*, 197 - 206; Hrvatski državni arhiv (HDA), UO ZV, kut. 929, 3 - 9, br. 29923-1891.

⁵³ HDA, F. 79, Kut. 922, 3-9/29924-1891. - Izvješće o poslovanju za 1891. godinu. Vinko Benak (Voćin, 1855. - Petrinja, 13. VIII. 1923.) radio je u Petrinji kao nadšumar Druge imovne općine od 1886. do umirovljenja. Napisao je više članaka, a biran je i za gradskog zastupnika u Petrinji. (Ivica GOLEC, *Petrinjski biografski leksikon*, Petrinja, 1999., 20 - 21.)

koju je gradska općina Petrinja sastavila kupnjom od Zagrebačkog kaptola, Zagrebačke biskupije i stanovnika mjesta Mošćenice, a dio šume zvan Brestje kupljen je od raznih bivših posjednika. No, dio šume dobio je vojni comunitet Petrinja 1822. godine na dar od Franje I. Tako sklepana šuma Kotari imala je razne obaveze iz prošlosti, koje su onemogućavale da se njome gospodarski upravlja. Još 3. lipnja 1761. godine petrinjski comunitet požalio se banu Franji Nádasdyju da im biskupski podanici iz Bresta i kaptolski podanici iz Vuroda nanose veliku štetu koju oni »...jedva mogu podnositi«. Ban je 16. lipnja 1761. nazvao šumu petrinjskom. Međutim, pitanje vlasništva nije riješeno godinama. Spor je 1803. obnovljen i vlasti tada negiraju da je Kotar vlasništvo petrinjskog magistrata. Donosimo predstavku u cijelosti prema Benakovu prijevodu:

»1. Tvrđnja građana petrinjskoga Communitaeta da je veći dio šume Kotar kroz iste i njihove roditelje na njihovom vlastitom zemljištu uzgojen, poriče se tim što je postankom vojne krajine petrinjska šuma bila pod pukovnijskom i u obće pod vojnom upravom, pak akoprem Communitaeti god. 1776. postadoše, to ipak petrinjski Communitaet nije u stanju dokazati da je ta šuma ikad prestala biti aerarskom, a jer je ta šuma feudom ostala, to je dosljedno ista i na aerarskom zemljištu uzgojena.

2. Da je petrinjski Communitaet god. 1795. za 1148 fr. 10 nč. kupio tako zvana »Trsja« od žitelja mjesta Mošćenice, tim nije još dokazano od kojih je žitelja koje zemljište i gdje i kako veliko kupljeno, a jer su od god. 1759. tu šumu Petrinjci samo suuživali, pak jer nakon militerisanja postojavše krajine kao i propise od god. 1787. sve šume u vojnoj krajini podpadoše pod vojni feud, to prestaje tim razprava navedenog pitanja o vlasničtvu. No ipak, kao je i temeljit navod o kupu, moralo bi se znati, od čijeg novca kup potječe, pak bi se imala pravnim nasljednikom kupaca podpuna odšteta od dohodaka sam šume podmiriti.

3. Ako se šuma Kotar djelomice i sastoji od zemljišta bivše posjeda pojedinih građana, koji ga dobrovoljno odgoju šume odstupiše, to su se ti bivši vlasnici tog zemljišta već i odštetili za isto samom korišću, crpanom dosad iz te šume.

4. Petrinjci su i prije bili priečeni u samovlastnom uživanju te šume na temelju jednog bankskog dekreta, glasom kojeg se Petrinjcem namiče jednostruka šumska pristojba prama ostalim, koji u dvostručkom iznosu takovu za šumske užitke iz šume Kotara plaćahu.

5. Da žitelji mjesta Budičine pravo na užitke iz šume Kotara nemaju, to se predstavkom ni u čem ne podkrepljuje.

6. Na temelju jedne naredbe generalnog zapovjedništva spada šuma Kotar Petrinjcem,⁵⁴ no generalno zapovjedništvo bez odredbe »Hofkriegsratha« u ovih pitanjih nije pozvano odlučivati.

7. Da Communitaet mora lugare uzdržavati za šumu Kotar i da radi toga imadu neki šumski dohodci teći u Communitaets-Proventen Cassa, to je moglo stoga biti, jer su tek godine 1787.⁵⁵ normalni šumski propisi sa najvišeg mjesta uzsledili.

8. Da je uprava uz intervenciju vojno-šumskog ureda povjerena bila magistratu, o ne sledi za to, da Communitaet kakovo pravo i na samo samostalno vlasništvo imade.

⁵⁴ HDA, F. 79. Izvješće, Vinko Benak, Šuma Kotar grada Petrinje. str. 2 - 3.

⁵⁵ Dvor je 24. travnja 1787. godine donio propis prema kojemu su sve graničarske šume državno vlasništvo.

9. S toga baš što isti Communitaet ne posjeduje uslova niti mu se takov s najvišeg ratnog mjesta na samostalno vlasništvo šume Kotar ne priznaje, opravdava se i naknadna odredba odpreme šum. dohodaka, koji su prije tekle u Communitaet Proventen-Cassa u 2. bansku pukovnijsku Proventen blagajnu i uzpostava samostalne voj(ničke) uprave nad istom šumom.

10. Petrinskomu se magistratu u obće poriče da je ikad imao samostalnu upravu nad šumom Kotar i t.d.«

Ovaj dokument potvrđuje da su se vojne vlasti borile svim sredstvima kako bi došle u posjed šuma i na području Druge banske pukovnije koja baš i nije bila prava vojna krajina, nego je njome trebao upravljati i ban. Dokumentom se potpuno negira vlasništvo šume Kotar petrinjskoj općini, a 15. prosinca 1806. vojna tijela dodijelila su građevno drvo iz šume graničarima Hrastovice, Budičine, Taborišta i Moštanice. Uzalud su se Petrinjci žalili. Banski šumski ured bana Gyulaja, rodom Petrinjca, potvrdio je da je šuma Kotar državna te da uživanje drva ne potvrđuje vlasništvo.

Taj je spor trajao još i 1863. godine, u vrijeme prvoga petrinjskog civilnog načelnika majora Josipa Plavšića. On negira ispravnost prijašnjih vojnih rješenja jer je šuma Kotar uvedena u gruntovnici kao vlasništvo komuniteta. Predmet je upućen na rješavanje visokom ratnom ministarstvu, ali ono ga je odstupilo donjoaustrijskoj financijskoj prokuraturi gdje je radio Franjo Žigrović, prijatelj Josipa Jelačića i jedan od glavnih inicijatora rješavanja urbarijalnog pitanja u Hrvatskoj 1848. godine.⁵⁶ Već 25. prosinca 1863. doneseno je rješenje prema kojemu je šuma Kotar vlasništvo petrinjske gradske općine i tako je napokon nakon dugo vremena Petrinja mogla punovlasno opet raspolagati tom šumom. Ivica Golec naziva taj spor »...uistinu složenim, ali i jedinstvenim«, a da je Kotar bio bitan za Petrinju, pokazuje i to što je modernizacija grada izvršena na račun te šume.

Šume Petrinje nadgledalo je Gradsko šumarsko nadleštvo u Petrinji, a za krajiške šume tog područja bio je nadležan Šumsko-gospodarstveni ured II. banske imovne općine u Petrinji koja je imala i tri kotarske šumarije, i to u Dubici, Dvoru i Blinji. Od 1863. do 1888. godine šumom je upravljalo Gradsko poglavarstvo preko općinskog šumara Mengemanna, ali on je imao samo četiri nekvalificirana lugara i nije mogao pomlađivati šumu, niti sprečavati devastaciju koju su činili pojedinci iz Petrinje. Tek je imenovanjem Vinka Benaka za nadšumara Petrinja dobila stručnog upravitelja za šumu Kotar. On je 1888. godine napravio osnovu za gospodarenje tom šumom koja je imala 2336 jutara i u kojoj je bilo 569 jutara šume s hrastovima u dobi od 100 do 120 godina. Šuma je podijeljena na 15 rajona. Otpušteni su nesposobni ostarjeli lugari, a Benak kao nadšumar i dva ispitana mlada lugara nastanili su se u samoj šumi, čuvajući je tako od uništavanja.⁵⁷ To je bio jedini način da se šuma čuva. Budući da je bila udaljena šest kilometara od Petrinje, osam kilometara od Siska, a četiri kilometra od rijeke Kupe, drvo se moglo izvlačiti na sve strane. Dominirajuća vrsta drveta bio je hrast koji je dobro uspijevaao ako su se šumari pridržavali valjanog načina šumarenja. Prednost

⁵⁶ Franjo Žigrović (Zagreb, 1814. - Zagreb, 1890.) bio je prabilježnik Jelačićeva sabora 1848. godine i zalagao se za modernizaciju Hrvatske. Žigrović je 1865. umirovljen i pitanje je nije li upravo odluka o petrinjskoj šumi ubrzala njegovo umirovljenje jer je donio odluku u korist Petrinje, a ne Vojne krajine.

⁵⁷ Počinitelji šumskih šteta počeli su se smanjivati, a bili su i kažnjavani.

šume Kotari ležala je u tome što nije postojala obaveza davanja drva pravoužitnicima kao u šumama imovnih općina jer je to bila šuma komuniteta, odnosno građana Petrinje. Sredstva dobivena prodajom mogla su se u cijelosti iskoristiti za potrebe grada Petrinje. Šuma je bila racionalno i dobro vođena te je počela donositi pristojne prihode. Benak je sastavio i popis onih novijih stanovnika Petrinje koji bi uplatom dobili pravo uživanja šume uz primjerenu cijenu, smatrajući da to pravo mora biti selektivno, što je, dakako, izazvalo nezadovoljstvo starih Petrinjaca. Benak je izračunao da se u visokoj šumi mogu godišnje posjeći bez štete 2564 kubna metra tvrdog, a u niskoj šumi 917 kubnih metara drva. Šumu je uspio i pomladiti. Na praznim površinama zasadio je mlade hrastiće ili ih je požirio. Benak se u svom izvještaju hvali da je pri sadnji žira rabio i stroj koji je nabavio od nadšumara Sachera za dvije forinte te da je taj stroj ubrzao sadnju. Međutim, Benak ističe da je 1890. godine 935 komada hrastova ostalo neprodano, čime je prihod gradske općine snižen za 13.727 forinti, a uzrok je bila slaba potražnja za drvom na tržištu. U to je vrijeme Stjepan Pejaković još uvijek imao veliki utjecaj na razvoj grada,⁵⁸ ali se osjećao i utjecaj Miroslava Ebnera koji je kao gradonačelnik 1890. i 1891. dao obnoviti zapušteni gradski park. Dobrom gospodarenju pomogao je i šumarski stručnjak Andrija Borošić koji je 1890. godine radio u državnoj šumariji u Petrinji, a 1892. je prešao u Šumarski odsjek Zemaljske vlade.⁵⁹ Za obradu drva iz Kotara Hrvatska eskomptna banka je 1913. godine, uz odobrenje gradskog zastupstva, podigla pokraj Češkog Sela parnu pilanu koja je do velike svjetske krize pilala drva iz te šume.

Šume su povezivale gradove sa sličnim problemima te se zapaža da Petrinja i Koprivnica uspostavljaju upravne, bankarske, gospodarske i prosvjetne veze u gotovo neobjašnjivom razmjeru. Isti ljudi i iste obitelji usmjeravaju razvoj i jednog i drugog grada.

Zaključak

Za Hrvatsku i Slavoniju šume su bile važan izvor prihoda i jedan od najvažnijih faktora koji je utjecao na gospodarski napredak. Budući da je polovina šuma bila pod državnom upravom, znači da je polovina dohotka od šuma bila oduzeta građanima Hrvatske i Slavonije, što je utjecalo na nacionalni dohodak po stanovniku, odnosno na siromaštvo naroda. Prijelomna godina za povijest Hrvatske je 1848. Ona je bitna i za povijest šuma. Tek ukidanjem feudalizma omogućava se građanskom društvu da intenzivnije iskorištava najveće blago Hrvatske: bogate i dobro očuvane šume. Na području Vojne krajine to se dogodilo 1874. kada su stvorene imovne općine. Međutim, i u jednom i u drugom slučaju oduzimanje polovine šuma znači gubitak one imovine koja bi omogućila ulaganje u domaće gospodarstvo, pa ono i izostaje utoliko više što se ni plemstvo nije snašlo prilikom urbarijalnih odšteta i prodaje svojih šuma pa su ta sredstva beskorisno iskorištena na potrošnju i preživljavanje

⁵⁸ Stjepan Pejaković (Petrinja, 3. XII. 1818. - Petrinja, 2. XI. 1904.) Završio je medicinu i pravo u Beču. Od 1848. do 1865. godine službovao je u Hrvatskoj dvorskoj kancelariji u Beču, a poslije toga do umirovljenja u Ratnom vojnom ministarstvu u Beču. Bio je promicatelj i glavni zagovaratelj unapređivanja gospodarstva na području Vojne krajine te inicijator osnivanja bratovština. Pejaković je od 1878. do 1888. bio petrinjski gradonačelnik, a od 1899. do 1901. podnačelnik.

⁵⁹ I. GOLEC, *Petrinjski biografski leksikon*, str. 39.

plemićkih obitelji. Za zrelim šumama Hrvatske i Slavonije postojala je velika potražnja u Europi zbog gradnje željezničkih pruga s drvenim pragovima, razvoja vinogradarstva, za što su bile potrebne kvalitetne bačve, ali i pojačane urbanizacije i industrijalizacije. Posebno je bila tražena hrastovina pa se šumski fond stalno smanjivao, usprkos uzgojnim osnovama i pomlađivanju šuma. No, velika devastacija šuma počinje ipak poslije Prvoga svjetskog rata.

Zbog koristi koju je stanovništvo imalo od šuma, one postaju simbol slobode. No, postaju i izvor bogaćenja mnogih, i to uglavnom stranaca koji lakše dolaze do potrebnog kapitala za brzu sječu, gradnju pilana i izvoz drva u inozemstvo. Od eksploatacije šuma narod nije imao gotovo nikakve koristi, osim kroz nadnice šumskih radnika. Šume su potaknule raslojavanje i bile bitan faktor velikih podjela na bogate i siromašne građane, na bogate gradove sa šumama i na sela koja zbog nedostatka ogrjeva i građe gledaju na plemićke i državne šume kao na svoje staro vlasništvo koje njima pripada. Zbog svega toga šume su bile i uzrok velike nestabilnosti društva.

Kratak osvrt na povijest šuma u Hrvatskoj od 1850. godine do Prvoga svjetskog rata

Šume su bile najveće hrvatsko blago u 18. i 19. stoljeću. One su bile i javno dobro (*bonum publicum*) koje se pomalo privatiziralo i većinom pretvaralo u druge kulture, ali je taj proces konačno dovršen tek krajem 20. stoljeća. U povijesti šuma osjeća se politička podjela Hrvatske na civilnu (*bansku*) i Vojnu krajinu, ali i podjela na Hrvatsku, Slavoniju i Dalmaciju, pri čemu je Dalmacija ostala izvan Hrvatske sve do 1918. godine pa se problematika dalmatinskih šuma i ne obrađuje u ovom radu. Za gospodarski razvoj Hrvatske 19. stoljeće bilo je ključno jer se stvara obrazac da je pola šuma državno, a pola privatno i općinsko. Bez poznavanja povijesti šuma ne može se razumjeti odakle se stvara kapital kojim plemstvo preživljava ili se novi poduzetnici, uglavnom strane narodnosti, bogate. Administrativna podjela Hrvatske, Slavonije i Dalmacije te zadržavanje sustava Vojne krajine do 1882. godine zakočili su normalni gospodarski razvoj Hrvatske i produljili vlasnička opterećenja koja su se odražavala na odnosima državnih šuma i šuma imovnih općina te na odnosima gradova koji se bore za svoje šume s okolnim selima čiji stanovnici smatraju da su te šume njihove. Pitanje šuma posve je neopravdano zapostavljeno u gospodarskoj povijesti Hrvatske, iako je bitno za razumijevanje povijesti Hrvatske i odnosa države prema njezinu gospodarskom razvoju. Cijela ta povijest protkana je dugotrajnom i žestokom borbom za šume, borbom koja se odrazila na odnosima gradova i vlastelinstava s njihovom okolinom koja je smatrala da su šume njihovo vlasništvo. Privatne, gradske i općinske šume nisu bile slobodne, nego su bile opterećene određenim obavezama, što tu povijest čini još kompliciranijom. To se odrazilo i u politici trgovine drvom i obradom drva te brojnim štrajkovima u pilanskoj i šumskoj industriji zato što je industrija bila u rukama stranaca, ali ta tema izlazi izvan okvira ovoga rada.

Summary

In 18th and 19th century, forests and woods were Croatia's most valuable possession. They also were public property (bonum publicum) but slowly the process of their privatization was beginning; often they were cleared and turned into arable land, but the process itself did not end until the late 20th century. The key period for this process for Croatia was 19th century, as it made a model in which half of forest area belonged to the state, and the other half to private owners and municipalities. Without knowing the history of forests and woods here, one cannot understand the value of capital this represented to nobility, who survived on this. This applies to new entrepreneurs, mostly foreign nationals, getting rich on forests and woods. A normal economic growth and prosperity was slowed down by administrative division of Croatia, Slavonnia and Dalmatia, as well as keeping the Military Border until 1882. This too prolonged difficulties ownership and mortgages on forests and woods suffered, presenting major problems in relations to state-owned forests and those owned by eleven land registry municipalities; relations between towns fighting neighboring villages for ownership of forests and woods, as population from all administrative units claim ownership. All in all, the question of forests and woods is unjustifiably neglected in economic history of Croatia, even though it presents a key issue if we want to understand Croatian history and the way the administrations treated this issue in economic development. The entire history has been interlinked with a long-lasting furious battle over forests, which further extended to policies on timber and wood trade, as well as wood-processing, an issue not covered by this paper.

Ekonomaska i ekohistorija
Economic- and Ecohistory

Časopis za gospodarsku povijest i povijest okoliša

Journal for Economic and Environmental History

Volumen IV. / Broj 4
Zagreb - Samobor 2008.
ISSN 1845-5867
UDK 33 + 9 + 504.3

Nakladnici / Publishers:

Društvo za hrvatsku ekonomsku povijest i ekohistoriju
Society for Croatian Economic and Environmental History
Ivana Lučića 3, HR - 10000 Zagreb

Izdavačka kuća Meridijani
p.p. 132, 10430 Samobor
tel.: 01/33-62-367, faks: 01/33-60-321
e-mail: meridijani@meridijani.com
www.meridijani.com

Sunakladnici / Co-publishers:

Sekcija za gospodarsku povijest Hrvatskog nacionalnog odbora za povijesne znanosti Zagreb
(moderator: Hrvoje Petrić)

Međunarodni istraživački projekti: »Triplex Confinium - Hrvatska višegraničja u euromediterranskom kontekstu« (voditelj prof. dr. sc. Drago Roksandić) i Triplex Confinium - »Hrvatska riječna višegraničja« (voditeljica: doc. dr. Nataša Štefanec) Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu (voditelj: prof. dr. sc. Drago Roksandić)

Urednici / Editors-in-chief:

Mira Kolar-Dimitrijević, Hrvoje Petrić

Uredništvo / Editorial Staff:

Dragutin Feletar, Željko Holjevac, Mira Kolar-Dimitrijević, Dubravka Mlinarić, Nenad Moačanin, Hrvoje Petrić, Drago Roksandić, Mirela Slukan Altić, Nataša Štefanec, Ivica Šute

Međunarodno uredničko vijeće / International Editorial Board:

Drago Roksandić - predsjednik (Zagreb, Hrvatska), Daniel Barić (Le Havre-Pariz, Francuska), Slaven Bertoša (Pula, Hrvatska), Zrinka Blažević (Zagreb, Hrvatska), Tatjana Buklijaš (Cambridge, UK), Boris Golec (Ljubljana, Slovenija), Hrvoje Gračanin (Zagreb, Hrvatska), Andrej Hozjan (Maribor, Slovenija), Halil İnalçik (Ankara, Turska), Egidio Ivetić (Padova, Italija), Aleksandar Jakir (Split, Hrvatska), Silvije Jerčinović (Križevci, Hrvatska), Karl Kaser (Graz, Austrija), Isao Koshimura (Tokio, Japan), Marino Manin (Zagreb, Hrvatska), Christof Mauch (München, Njemačka), Kristina Milković (Zagreb, Hrvatska), Ivan Mirnik (Zagreb, Hrvatska), Mirjana Morosini Dominick (Washington D.C., SAD), Géza Pálffy (Budimpešta, Mađarska), Daniel Patafta (Zagreb, Hrvatska), Lajos Rácz (Szeged, Mađarska), Gordan Ravančić (Zagreb, Hrvatska), Marko Šarić (Zagreb, Hrvatska), Nataša Štefanec (Zagreb, Hrvatska), Mladen Tomorad (Zagreb, Hrvatska), Jaroslav Vencalek (Ostrava, Češka), Milan Vrbanus (Slavonski Brod, Hrvatska), Zlata Živaković Kerže (Osijek, Hrvatska)

Grafički urednik / Graphic design:

Alojz Zaborac

Prijelom / Layout:

Meridijani, Hrvoje Herceg

Lektura / Language editing:

Aleksandra Slama

Za nakladnike / Journal directors:

Petra Somek, Hrvoje Petrić

ISSN:

1845-5867

Tisak / Print by:

Bogadigrafika, Koprivnica 2008.

Adresa uredništva / Mailing address:

Hrvoje Petrić (urednik)
Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet
Ivana Lučića 3, HR-10000 Zagreb
e-mail: h.petric@inet.hr

Tiskano uz potporu Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa RH, Hrvatske gospodarske komore i Koprivničko-križevačke županije
